

EL PROJECTE MIMUS: MÚSICA I POESIA A LA CORONA D'ARAGÓ MEDIEVAL

Anna ALBERNI
ICREA-Universitat de Barcelona
Anna FERNÁNDEZ-CLOT
Universitat de València

MiMus és l'acrònim d'un projecte Consolidator Grant (CoG) finançat per l'European Research Council (*Ioculator seu mimus. Performing Music and Poetry in medieval Iberia*, ERC-CoG-2017, No. 772762) i dedicat a l'estudi del paper de la música, la poesia i l'entreteniment a la cort dels reis d'Aragó entre els segles XIII i XV.¹ El projecte, amb seu a la Universitat de Barcelona, ha tingut una durada de sis anys (setembre 2018 – agost 2024)² i està format per un equip interdisciplinari i internacional d'investigadors: Anna Alberni (ICREA-UB, IP), Alexandra Beauchamp (Université de Limoges), Stefano M. Cingolani (FBG-UB), Anna Fernández-Clot (FBG-UB), Maria Sofia Lannutti (Università degli Studi di Firenze), Yolanda Plumley (University of Exeter), Simone Sari (FBG-UB) i Carles Vela (FBG-UB).

MiMus té l'origen en un projecte ERC Starting Grant³ i en dos projectes del Ministeri d'Economia i Competitivitat, i del de Ciència i Innovació, respectivament, també dirigits per Anna Alberni, on ja van participar alguns dels membres de l'equip MiMus (S. M. Cingolani, C. Vela), juntament amb altres investigadors: Dominique Billy (Tolosa), Beatrice Fedi (Chieti), David Maniega (UOC), Claudio Lagomarsini (Siena), Maria Sofia Lannutti (Pavia-Cremona, després Florència), Marta Marfany (UPF), Simone Ven-

1. Aquest article forma part del projecte de recerca *Ioculator seu Mimus: Performing Music and Poetry in Medieval Iberia (MiMus)*, finançat per l'European Research Council (ERC), dins el programa de recerca i innovació de la Unió Europea Horizon 2020, ERC-2017-COG Grant agreement No. 772762 (<<https://www.mimus.ub.edu>>). També s'inscriu en les activitats del Grup de Cultura i Literatura a la Baixa Edat Mitjana, grup de recerca consolidat 2021SGR00777 de l'AGAUR, amb el suport del Departament de Recerca i Universitats de la Generalitat de Catalunya.

2. Després del període de finançament europeu, el projecte continua actiu gràcies a altres fons vinculats a la Fundació Bosch i Gimpera de la UB (FBG-308312).

3. *The Last Song of the Troubadours: Linguistic Codification and Construction of a Literary Canon in the Crown of Aragon (14th and 15th centuries)* (ERC-StG-2008-240170). Durada: 2009-2013. IP: A. Alberni.

tura (UPF) i Fabio Zinelli (París, EPHE).⁴ Les línies de recerca d'aquests tres projectes, centrades en l'estudi de la recepció de les literatures francesa i occitana a Catalunya, es van concretar, d'una banda, en l'edició i estudi de textos fixats en edicions antigues que calia revisar (trobadors i poetes francesos copiats al Cançoner Vega-Aguiló, *Roman de Cardenois*, *Leys d'Amors*); i, de l'altra, en la recerca arxivística, orientada a documentar la presència d'autors, promotors, manuscrits, obres i gèneres, una línia que ha acabat portant de manera natural al projecte MiMus.

1. OBJECTIUS DEL PROJECTE MIMUS

En el marc d'aquest projecte ens hem proposat estudiar els perfils professionals i culturals dels músics i joglars actius a la cort reial d'Aragó, des de Jaume I fins a Alfons el Magnànim, les seves condicions socioeconòmiques, el reconeixement que rebien per part dels poders polítics i la rellevància de les relacions entre diferents corts i dels intercanvis culturals per a la música i la poesia.

Com van posar de manifest els estudis iniciats per autors com Ramón Menéndez Pidal, Higiní Anglès o Maricarmen Gómez Muntané, els registres de pagaments i cartes reials conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó són una font extraordinària per estudiar la presència de joglars i ministrers a la cort, els seus moviments i la seva participació en esdeveniments públics o privats lligats a la corona. És per això que un dels objectius principals del projecte ha estat recollir, editar i analitzar un extens corpus de documents sobre els artistes i promotors que van participar en la vida poètica, corèutica i musical de les corts dels reis del casal de Barcelona des de mitjan segle XIII fins a mitjan segle XV (1235-1435). Donat el caràcter internacional del mercat de la música i la poesia a l'edat mitjana, l'estudi d'aquest corpus no s'ha concebut de manera aïllada, sinó com a fruit del diàleg constant amb la documentació de les tradicions líriques i musicals veïnes. Així mateix, s'han analitzat altres testimonis (literaris, prescriptius, iconogràfics) útils per traçar l'evolució de l'entreteniment a la cort, i s'han revisat diversos textos lírics, rellegits a la llum de les dades arxivístiques.

Els objectius del projecte s'han concretat en el desenvolupament de cinc línies de recerca i dos recursos digitals (la MiMus DB i el corpus TOC).

4. *La poesía francesa en las cortes de la Corona de Aragón: recepción y circulación* (FFI2014-54844-P), Ministerio de Economía y Competitividad. Durada: 2015-2017. IP: A. Alberni. *La poesía francesa en las cortes de la Corona de Aragón: verso y formas de transmisión* (FFI2009-10065), Ministerio de Ciencia e Innovación. Durada: 2010-2013. IP: A. Alberni.

2. LÍNIES DE RECERCA

Les principals aportacions del projecte MiMus s'estructuren al voltant d'aquestes cinc línies de recerca, que presentem molt sumàriament:

1. Organització i conformació de la cort i dels espais cortesans (s. XIII i XIV)

Amb les *Ordinacions de la Casa i Cort* de Pere el Cerimoniós (1344), veiem com l'espai cortesà es va poblant de músics i com es constitueix la Capella reial de xantres, la primera a Europa després de la Capella papal d'Avinyó. S'ha estudiat de quina manera la música, i en especial la música polifònica, esdevé un element important en la retòrica del poder reial, sense oblidar el paper de les cases de les reines, les infantes i els infants, i les relacions amb altres corts.⁵

2. Aspectes organitzatius i comptables de la presència de músics a la cort

La gran quantitat de dades de tipus comptable que es conserven sobretot als fons de Mestre Racional de l'ACA permet conèixer el sistema de contractació del personal de la cort d'Aragó, els conceptes pels quals se'ls pagava i, per tant, la valoració econòmica i artística del seu servei. La recollida sistemàtica d'aquesta informació ha permès reconstruir amb força precisió la presència gairebé diària de músics a les corts dels reis catalanoaragonesos.⁶

3. Presència de joglars no cristians a la cort

En la literatura catalana, a diferència de la castellana, hi ha molt poques referències als joglars no cristians; la documentació d'arxiu, en canvi, en registra una presència contínua. D'una banda, s'han reconstruït les prosopografies de músics jueus i musulmans documentats a la cort i, d'altra banda, gràcies a un estudi comparatiu de diverses fonts, s'han proposat hipòtesis d'identificació dels instruments i repertoris que interpretaven i s'han intentat definir les funcions d'aquests músics a la cort.⁷

4. Representació dels joglars i de la música en la literatura i la documentació

La figura del joglar ha rebut una atenció sovint descontextualitzada i condicionada per alguns tòpics que calia revisar a la llum de diferents fonts i períodes. S'ha reunit i analitzat un corpus de referències sobre joglars i situacions performatives de música i cant en textos literaris i doctrinals d'àmbit occità i català dels segles XIII-XV, que s'ha posat en relació amb altres tradicions romàniques i amb les fonts d'arxiu, i ha permès destriar contextos, tòpics literaris i condicionants històrics. També s'han estudiat els termes d'oficis i especialitats dels joglars i músics documentats a la cort, i s'han pogut definir funcions i formes d'identificació de diverses categories professionals condicionades pel context cultural i musical de referència de cada monarca.⁸

5. Vegeu les aportacions de S. Cingolani i A. Beauchamp a l'apartat de publicacions del web del projecte (<<https://mimus.ub.edu/ca/publicacions>>).

6. Vegeu les publicacions de C. Vela i A. Beauchamp al web del projecte.

7. Vegeu les publicacions de S. Sari al web del projecte.

8. Vegeu les publicacions d'A. Fernández-Clot al web del projecte.

5. Contactes culturals i intertextualitat

La documentació ofereix un context històric que ajuda a confirmar préstecs i adaptacions, i fa llum sobre la complexa fenomenologia que s'engloba sota el concepte genèric d'intertextualitat. Els noms d'artistes i promotors, les dates, els llocs, els moviments entre corts, són punts de referència per identificar les xarxes clientelars que hi ha rere les peces líriques i que en poden determinar els temes o la forma. En aquest sentit, la presència de músics i joglars francesos documentada de manera sostinguda des de finals del segle XIII fins després del regnat de Pere el Cerimoniós (1387), juntament amb la institucionalització del prestigi de la dansa —amb denominacions com «trobador de danses» als registres de la cort (1362-1381)—, ofereix un teló de fons ideal per a l'operació d'estilització de les formes estròfiques amb refrany que es dona en la poesia catalana del segle XIV. Aquestes formes, codificades a mitjan segle XIV per Guillaume de Machaut (1300-1377) però impregnades d'ecos d'un repertori més antic, tindran un paper clau en la renovació de la poesia catalana, fins als poetes de la generació del Magnànim. Aquesta línia de recerca s'ha concretat en la relectura d'obres conegudes a la llum de noves dades documentals o historiogràfiques, i en la preparació de noves edicions de peces del repertori líric que permetin una millor comprensió dels textos i de la seva transmissió manuscrita.⁹

3. EL CORPUS DOCUMENTAL I LA MIMUS DB

El corpus de documents MiMus s'ha elaborat principalment a partir dels fons documentals de Cancelleria i Mestre Racional de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, Barcelona) i, puntualment, d'altres arxius. S'ha partit de la consulta directa d'aquests fons, però també s'ha fet una revisió exhaustiva de les fonts bibliogràfiques en les quals se citen o s'editen documents amb referències a joglars, música i poesia. Aquest treball ha permès aplegar uns 7.000 documents sobre música i professionals de l'entreteniment relacionats amb les corts de la Corona d'Aragó entre 1235 i 1435, que s'han transcrit i regestat.

Per facilitar la tasca de compilació i edició del corpus, els documents s'han organitzat per regnats i per cases. En primer lloc, s'han recollit i transcrit els documents conservats de cada bloc, seguint criteris de transcripció interpretatius. A continuació s'han editat les fitxes dels documents, que inclouen un regest que indica l'assumpte del document i identifica les persones, llocs, oficis, instruments o gèneres literaris que s'hi esmenten (amb els noms regularitzats a partir de criteris estàndards), la bibliografia que ha citat o editat el document i notes. Un cop editats i revisats els documents de cada regnat i casa, s'han anat introduint, anotant i publicant a la MiMus DB.

Durant el període finançat per l'ERC, s'han editat els documents dels primers regnats fins als darrers anys del regnat de Pere III, incloent-hi les cases de les reines (Elionor

9. Vegeu les publicacions d'A. Alberni, S. Lannutti i Y. Plumley al web del projecte.

i Sibilla) i els infants (Constança, Joan, Martí).¹⁰ S'han introduït a la MiMus DB uns 2.500 documents que van entre 1232 i 1370, un període que comprèn els regnats de Jaume I (1213-1276), Pere II (1276-1285), Alfons II (1285-1291), Jaume II (1291-1327), Alfons III (1327-1336) i la primera part del regnat de Pere III (1336-1387). Aquests regnats són els més desconeguts i els que contenen més informació inèdita; a més, fins a Jaume II, l'organització de la cancelleria encara no és sistemàtica, i els esments de músics i joglars, bàsicament pagaments, són esparsos i d'interpretació difícil, però ofereixen dades interessants per entendre aspectes de funcionament dels regnats posteriors.

La MiMus DB és una base de dades relacional que permet sistematitzar la informació continguda en l'esmentat corpus de documents. Aquesta informació és organitzada i etiquetada en llenguatge XML i processada per una base de dades SQL, que conté totes les fitxes, categories i atributs del corpus. Es pot consultar en accés obert al web del projecte: <<https://mimus.ub.edu/ca/base-de-dades>>.¹¹

La base de dades s'estructura a partir de tres tipus de fitxes: documents, entitats i bibliografia; a la interfície de consulta aquestes fitxes es poden buscar a partir dels índexs o dels formularis de cerca, que permeten la cerca combinada de dades dels documents i les entitats. Les fitxes de document són l'element nuclear de la base de dades. A més del text del regest, la transcripció i les notes, la fitxa de document conté camps i categories que permeten indicar dades d'identificació del document i del seu contingut (signatura d'arxiu, data, llengua, matèries). Les dades bibliogràfiques s'etiqueten i es completen a partir de la informació provinent de les fitxes de bibliografia. A més, s'etiqueten les entitats que informen sobre persones (artistes i promotors), oficis, cases o càrrecs, llocs, instruments i gèneres literaris esmentats a cada document. Per fer-ho es parteix de les fitxes de diferents tipus d'entitat creades a la MiMus DB, cadascuna de les quals es defineix a partir d'atributs concrets i, en alguns casos, es poden vincular a atributs d'altres entitats (com el lloc d'origen dels artistes o l'instrument relacionat amb una designació professional). A la fitxa de document, s'etiqueten també les formes de noms d'artistes, oficis, instruments i gèneres literaris, i les relacions que presenten algunes entitats (artista-ofici, promotor-casa, servei entre artista i promotor, lloc de residència d'un artista). Gràcies al caràcter interrelacional de la base de dades, la informació continguda en les fitxes de documents, entitats i bibliografia es pot revisar i actualitzar constantment.

Aquest tractament informatitzat de les dades permet accedir a la informació del corpus d'una manera transversal i centrar l'atenció no en cada document de manera individual, sinó en les categories contingudes i compartides per diversos documents, i fer consultes sobre persones concretes (artistes i promotors), càrrecs i cases nobiliàries, llocs, oficis, instruments i gèneres literaris. També permet obtenir fàcilment dades sobre la trajectòria d'un artista, sobre la nòmina d'artistes al servei d'un promotor o d'una casa, sobre grups d'artistes i categories professionals durant un període concret, sobre la

10. En una segona fase s'editaran els documents dels regnats de Joan, Martí, Ferran i Alfons IV, que ja han estat transcrits. Pròximament, tots els documents transcrits es publicaran en un repositori de dades obert (CORA).

11. El desenvolupament tècnic de la MiMus DB ha estat a càrrec del Centre de Llenguatge i Computació de la Universitat de Barcelona (CLiC) i de l'empresa de serveis digitals Moixó.

presència d'artistes al servei d'altres nobles que són presents a la cort catalana o sobre els moviments d'artistes i els contactes entre diferents promotors.

La MiMus DB permet aplegar documents notablement coneguts al costat de molts altres d'inèdits o poc coneguts, que s'havien donat a conèixer de manera parcial en publicacions antigues i disperses, i permet obrir perspectives noves sobre assumptes concrets que havien rebut interpretacions diverses. És el cas, per exemple, de les al·lusions a un enigmàtic «orde d'Amor» esmentat en una sèrie de pagaments de l'infant Pere, el futur Cerimoniós, dels anys 1334 i 1335, que continuen registrant-se durant els primers anys del seu regnat, del 1337 al 1339. Els quatre documents més antics (MiMus DB, docs. 519, 520, 531, 532) havien estat editats per Daniel Girona i Llagostera (1930), però als filòlegs ens havien passat per malla. Molts anys més tard, Francesca Espanyol (2011) va tornar a aquests documents per estudiar uns «cordons de l'orde d'Amor» que hi són citats com a objectes associats a una empresa cavalleresca, entenent el terme com a companyia, societat o confraternitat. L'empresa de l'orde d'Amor, segons la historiadora de l'art, podria haver deixat traça en les pintures murals del palau de l'Aljaferia de Saragossa. D'altra banda, en dos documents del 1339, ben coneguts per la bibliografia literària però mai editats íntegrament, es parla d'una «rosa d'or de l'orde d'Amor» per als guanyadors d'un certamen poètic celebrat a Lleida aquell any, i es relata amb cert detall el ritual de la festa de l'any anterior (MiMus DB, docs. 626 i 625; aquest últim, editat parcialment per Gubern 1957). L'anàlisi conjunta de les dades, a les quals s'ha de sumar un altre document del 1337, fins ara inèdit, amb «pagaments per corones d'or per als confreres de l'orde d'Amor» (MiMus DB, doc. 566), fa veure que aquest orde, amb tots els interrogants que encara comporta, va tenir un paper en la celebració dels primers certàmens poètics documentats a Catalunya (Lleida, 1338). Tot apunta a una adaptació dels rituals dels *puys* poètics del nord de França i dels jocs de Tolosa de Llenguadoc impulsada per l'infant Pere, amb continuïtat almenys durant els primers anys del seu regnat. És només una petita mostra del potencial que ofereixen per a la història de la literatura els documents novament transcrits, revisats i rellegits a la llum de bibliografia antiga o dispersa. La mirada d'un historiador no és la mateixa que la d'un musicòleg o un historiador de l'art, de la literatura o de les arts escèniques; la MiMus DB pretén agrupar aquestes mirades i obrir noves perspectives d'estudi per a investigadors de diferents disciplines.

4. EL CORPUS TOC

L'altre recurs que hem desenvolupat en el marc del projecte MiMus és el Corpus TOC, *Trattatistica occitano-catalana attorno a Las Leys d'Amors*, realitzat a l'Istituto del Consiglio Nazionale delle Ricerche Opera del Vocabolario Italiano (CNR-OVI) de Florència i coordinat per Anna Alberni (ICREA-UB), Paolo Squillacioti (CNR-OVI) i Beatrice Fedi (Università per gli Studi di Chieti).

Els documents d'arxiu ofereixen molta informació sobre el context històric de l'activitat poètica i musical, però ens diuen poc sobre els repertoris lírics i els estils performa-

tius dels artistes. El Corpus TOC, concebut com a base per a la redacció d'un lèxic de terminologia poètica i musical, contribueix a pal·liar aquesta limitació mitjançant la lematització d'una tria de tractats importants per a la classificació dels gèneres poètics. Els textos lematitzats són *Las Leys d'Amors* (edició Fedi 2019), la *Doctrina de compondre dictats* i els dos tractadets anònims de Ripoll (edició Marshall 1972). Es preveu la integració d'altres tractats del ms. 239 de la Biblioteca de Catalunya, un singular recull de preceptiva poètica copiat al final del segle XIV que comprèn des de les *Razos de trobar* de Ramon Vidal de Besalú fins al *Diccionari de rims* o *Llibre de concordances* de Jaume March (1371).

La codificació i lematització dels textos del Corpus TOC està coordinada per Paolo Squillaciotti (CNR-OVI) i s'ha desenvolupat amb el programa lexicogràfic Gatto de l'OVI. La lematització del corpus és selectiva, s'han prioritzat els camps semàntics següents: 1) lèxic mètric, retòric i literari; 2) lèxic gramatical; 3) lèxic pertanyent a altres camps (lingüístic, filosòfic, jurídic). El corpus es pot consultar en línia mitjançant el software Gattoweb, que permet la cerca per formes i per lemes.¹²

En una segona fase, es preveu la redacció d'un article per a cadascun dels lemes indexats, que permetrà configurar un diccionari de terminologia poètica i musical a partir del corpus.

5. SEMINARIS, DIFUSIÓ I PUBLICACIONS

El projecte MiMus ha organitzat cinc seminaris de recerca sobre àmbits concrets i un congrés internacional, *Music and Poetry in the Crown of Aragon (13th-15th Centuries). New Approaches to Documents, History and Texts* (Universitat de Barcelona, 17-19 d'abril del 2024). Tant els seminaris com el congrés, on han participat especialistes de tot el món, han servit per confrontar la feina de l'equip amb l'experiència d'historiadors, musicòlegs i filòlegs que estudien temes afins en altres contextos culturals. Estem preparant una monografia en anglès, amb avaluació per experts, que recollirà una selecció de les aportacions més significatives d'aquestes trobades.

Els membres de l'equip investigador del projecte han presentat la seva recerca en diverses jornades especialitzades i en congressos internacionals i n'han publicat els resultats en revistes internacionals i monografies.¹³

12. Accés al Corpus TOC: <<http://tocweb.ovi.cnr.it/>>.

13. Tots els seminaris, congressos, conferències i publicacions es poden consultar al web del projecte, als apartats d'activitats (<<https://mimus.ub.edu/ca/activitats>>) i de publicacions (<<https://mimus.ub.edu/ca/publicacions>>).

6. FUTUR DE LA RECERCA

Després de la finalització del projecte ERC, a més de continuar avançant en l'edició i anotació de documents per a la MiMus DB, es treballa per ampliar la dimensió de la recerca a través d'una proposta aplicada. L'objectiu d'aquesta iniciativa és explotar el corpus de documents històrics transcrits per entrenar un model de reconeixement automàtic d'escriptura manuscrita (HTR = Handwritten Text Recognition) que permeti dissenyar un recurs per a la transcripció automàtica de documents medievals escrits en català.

De moment, i a mode de conclusió de la primera fase del projecte MiMus, volem destacar dos punts fonamentals que s'han posat de manifest gràcies al treball dut a terme pel grup:

1) La importància de tornar als documents després d'un període en què la bibliografia s'havia centrat en una aproximació més teòrica i metodològica a l'objecte d'estudi: només els testimonis (arxivístics, literaris, musicals) poden donar resposta a les preguntes que plantegen els repertoris (qui, quan, on, com, per què).

2) La necessitat de connectar les dades de les diverses plataformes i corpus digitals, i de fer servir estàndards que evitin la dispersió dels resultats obtinguts fins ara. Paradoxalment, al temps de les Humanitats Digitals i la IA, el valor dels documents ja no es troba únicament als arxius i les biblioteques, sinó també en un espai on les dades han d'estar interconnectades per poder oferir tot el seu significat i, alhora, les eines per interpretar-lo.

BIBLIOGRAFIA

- ESPAÑOL, Francesca (2011): «Empresa y vida literaria cortesana. A propósito de la 'orden de amor' de Pedro el Ceremonioso», dins *Imágenes del poder en la Edad Media. Estudios in memoriam del Prof. Dr. Fernando Galván Freile*, vol. II. León: Servicio de Publicaciones de la Universidad de León, p. 153-161.
- FEDI, Beatrice (ed.) (2019): *Las leys d'amors. Redazione lunga in prosa*. Firenze: Edizioni del Galluzzo per la Fondazione Ezio Franceschini.
- GUBERN, Ramon (1957): «Els primers jocs florals a Catalunya», *Bulletin of Hispanic Studies*, 34/2, p. 95-96.
- GIRONA LLAGOSTERA, Daniel (1933-1934): «Itinerari de l'infant Pere (després Rei Pere III) (1319-1336)», *Estudis Universitaris Catalans*, 18-19, p. 336-356 i p. 81-262.
- MARSHALL, J. H. (1972): «*Razos de Trobar*» of Raimon Vidal and Associated Texts. Oxford: Oxford University Press.
- MiMus DB = ALBERNI, Anna / CINGOLANI, Stefano M. / FERNÀNDEZ-CLOT, Anna / SARI, Simone / VELA, Carles (2021-2025): *Ministrers i música a la Corona d'Aragó medieval (MiMus DB)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Projecte MiMus (ERC CoG 2017, No 772762). En línia: <<https://mimus.ub.edu/ca/base-de-dades>>. [Consulta: 20 de gener de 2025.]